

3. Тур М. Легітимація соціальних інститутів: соціально-філософський аналіз: дис... д-ра філос. наук : 09.00.03. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / М. Тур. – К., 2007. – 448 с.
4. Висоцький О. Демократія як інструмент легітимаційної політики / О. Висоцький // Грані. – Д., 2006. – № 4. – С. 113–117.
5. Сморгунов Л. Политическая философия и наука: от конфронтации к взаимовлиянию / Л. Сморгунов // Miscellanea humanitaria philosophiae. Очерки по философии и культуре. К 60-летию профессора Юрия Никифоровича Солонина. Сер. «Мыслители». – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество. – 2001. – Вып. 5. – С. 214–228.
6. Буруковська Н. Теорія суспільства крізь призму комунікативної етики (Ю. Габермас, К.-О. Апель) / Н. Буруковська // Вісник Академії адвокатури України число. – 2009. – 1(14). – С. 26–31.
7. Колодій А. Процес деліберативної складової демократичного врядування / А. Колодій // Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування: матеріали науково-практичної конференції ЛРІДУ НАДУ при Президенті України, 4 квітня 2008 р. – Львів, 2008. – С. 106–110.
8. Спинка Л. Комунікативні механізми легітимації політичних інститутів в умовах глобалізації (соціально-філософський аналіз): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка / Л. Спинка. – К., 2008.
9. Назарчук А. От классической критической теории – к теории коммуникативного действия: (Смена парадигмы в социальной теории) / А. Назарчук // Вестн. Москов. ун-та. Сер. «Философия». – 1993. – № 4. – С. 43.
10. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической Теории / Ю. Хабермас. – СПб.: Наука, 2001. – 417 с.
11. Хабермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Хабермас. – Львів: Літопис, 2000. – 317 с.
12. Habermas J. Faktizität und Geltung. Frankfurt / J. Habermas. – M.: Suhrkamp, 1992. – 664 s.

Надійшла до редколегії 14.01.11

УДК 172.3

І. С. Глущенко

Слов'янський державний педагогічний університет

ІНДИВІДУАЛЬНЕ, ПСИХОЛОГІЧНЕ, НАЦІОНАЛЬНЕ ТА НАЦІОНАЛІСТИЧНЕ В ФІЛОСОФІЇ ДМИТРА ДОНЦОВА

Розглянута специфіка тлумачення Д. Донцовим питань психологічного, національного та націоналістичного.

Ключові слова: індивідуалізм, національне, націоналістичне, національний характер.

© Глущенко І. С., 2011

78

ISBN 978-966-551-310-0 Філософія і політологія в контексті сучасної культури

Рассмотрена специфика истолкования Д. Донцовым вопросов психологического, национального и националистического.

Ключевые слова: индивидуализм, национальное, националистическое, национальный характер.

Reviewed the specificity of the illumination on D. Dontsov psychological, national and nationalistic subjects.

Keywords: individualism, the national, the nationalist, national character.

Для того, щоб краще зрозуміти творче надбання Дмитра Донцова, видатного українського мислителя, треба чітко визначитися, що собою означають в філософії такі поняття, як індивідуальне, психологічне, національне, націоналістичне. Ці питання являються найактуальнішими для сучасних дослідників.

На думку П. І. Гнатенко, індивідуалізм виступає як соціологічне та етичне вчення, в основі якого лежить визнання абсолютних прав особистості, її свободи і незалежності від суспільства та держави [1]. Тлумачення поняття індивідуалізму в філософській літературі зараз визначається як принцип поведінки, але з плином часу воно змінювалось.

Вперше поняття індивідуалізму з'являється у давньоіндійській філософії, тому що її центральною проблемою була проблема людини, індивідуальності. Позитивний момент давньоіндійської філософії становило те, що людина, особистість, індивід розглядалися як малий Всесвіт.

В Індії людина як індивід поставала як складна система, що включає в себе декілька підсистем: мінерало-людина, тварина-людина і людина-людина. Властивості, характерні для цих підсистем, індивід концентрує в собі у властивості підсистем.

Проблема людини, індивіда переміщується в центр давньогрецької філософії починаючи з часів Сократа. Саме з того часу знаменитий принцип Протагора – «людина є міра всіх речей», стає домінуючим у філософії давніх греків. Мета людського життя з точки зору Епікура – це досягнення щастя. Принцип індивідуалізму визначає сутність епікуреїзму [1, с. 94].

Г. С. Сковорода, найвидатніший український філософ, як і Епікур, вважав, що мета людського життя – це щасливе життя. Шляхи досягнення людського щастя Епікур і Сковорода, щоправда, бачили по-різному.

Принципами християнської моралі визначалося розуміння індивідуалізму в епоху середньовіччя.

Епоха Відродження зробила подальший крок в осмисленні індивідуалізму. В цю епоху, коли відбувався процес становлення буржуазних відносин, індивідуалізм доповнився такими рисами, як гідність, рівність. Принципові індивідуалізму у Відродженні надавалося гуманістичне звучання. Стверджувалася ідея всебічного розквіту індивідуальності, гармонійного її розвитку і розроблялись теорії у теоретичному аспекті.

Розвивали принцип індивідуалізму у подальші історичні епохи такі вчені і мислителі як Ф. Бекон, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, О. Шпенглер, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше та ін.

Проблему індивідуалізму, проблему людини поставили в центр своїх учень екзистенціалізм, персоналізм, неотомізм та багато інших течій західної філософської думки.

Розглянемо проблему індивідуалізму в контексті українського національного характеру і соціально-філософської теорії Дмитра Донцова.

Принцип розуміння українцем спільноти і суспільного ладу ніколи не може базуватись на суворій дисципліні і підпорядкування індивіда загалом. Він з рішучістю відкидає всі форми такого співжиття. Згадаємо принципи побудови Запорізької Сечі та її діяльність, і стане всім зрозумілим роль індивідуума, роль особистості в філософії та історії українського народу [1, с. 95].

У великій мірі саме вибухалий індивідуалізм привів існування української нації і її духовно-творчого чинника до катастрофи, аж поки у 1991 р. Україна не отримала незалежність.

Теперішній індивідуалізм українського типу бере свій початок, на думку І. Мірчука, ще в епоху матриархату. Тому, що жодна жінка ніколи не слухає другу, а завжди на будь-яке питання життя має своє особисте, тобто індивідуальне бачення. Саме індивідуалізм українців найбільш пов'язує Україну з Європою і відрізняє її від Росії. В. Янів дотримується аналогічної точки зору. Він вважає, що індивідуалізм є суттєвим фактором самовиявлення українця [4, с. 575–576].

Соціально-економічний генезис українців дуже впливає на життя всього суспільства країни. Від нього залежить поширення колективістських чи індивідуалістських орієнтацій відносно власності, стереотипів зрівнялівки, нетерпимості до багатих, готовності чи неготовності відстоювати власну економічну свободу тощо.

Соціокогенез являє собою «момент чогось невлонного, але значущого, що становить душу нації та її сутність, у якій втілена таємниця національної індивідуальності» [2, с. 5].

В даному випадку зачеплена досить складна і не досліджена проблема впливу національного характеру, національної психології на соціально-економічний розвиток українського суспільства. Яскравим прикладом такої взаємодії є Японія, де специфічні риси японського національного характеру були враховані при створенні економічного розвитку країни і привели Японію до її економічних успіхів. Можливе, саме із національного характеру українців впливає той болісний процес реформування в Україні?

Але не треба уявляти Україну, як єдиний регіон. В східноукраїнському регіоні риси національного характеру дійсно формувались під впливом козацтва та Росії, а в західноукраїнському – вплив козацтва був значно меншим, а роль уніатів та католиків значно вище. Не треба перебільшувати і значення козацтва, адже в його видатній історії є і негативні сторінки.

Але все ж таки в процесі соціально-економічної генези України козацтво займає вагомe місце, в той час як в Росії це саме місце займала община. Община почала формуватись в Росії з 1500 року. Саме община склала примітивні уявлення про зрівняльну справедливість, стала основою патріархального колективізму та замкненості, стала основою пасивності та утримства і т. д. [1, с. 97].

Саме російська община визначала порядок господарювання та побуту і саме вона сформувала вище зазначені риси психологічного характеру росіян.

В Україні дістали поширення не общини, а громади. Завдяки громадам в Україні стали розширюватись серед українців ідеї гуманізму і ідеологія реформації, що справило вплив на формування духовності, культури і як наслідок, рис національного характеру українців. Українські громади за своїм змістом відрізнялись від російських общин, і саме це зумовило відмінності українського національного характеру від російського.

Соціальне становище індивіда в Росії було безправне, безсиле перед деспотичною владою держави. В російській общині, індивід розчиняється, у нього не формується почуття власника, почуття відповідальності. Навпаки, в Україні приватновласницькі тенденції були більш розвинуті, у українців було негативне ставлення до зрівнялівки і до російської колективістської психології. Саме тому український етнос кардинально психологічно відрізнявся від російського [1, с. 98].

Важливим елементом національної психології виступає національна філософія. В національній культурі та психології існує відображення духу народу. Нагадаємо ті філософські тенденції, які були панівними в філософії Заходу. Емпіризм був властивий англійській філософії, раціоналізм – французькій, споглядальність – німецькій, прагматизм – американській, а екзистенціальний характер, на думку П. І. Гнатенко, притаманний українській філософії [1, с. 99].

Незважаючи на психологічні і національні особливості окремих країн, в самій всесвітній філософії все ж таки діють загальні закономірності. Д. Чижевський аргументовано розкрив діалектику загальнолюдського й національного в філософії.

Насамперед Д. Чижевський зупиняється на характеристиці таких понять як людство і нація. Чижевський вважає, що розуміння нації може бути або раціоналістичним або романтичним. Раціоналістичний аналіз ґрунтується на принципах розуму і передбачає логічно аргументований підхід. Сенс в житті має лише те, що можна зрозуміти та обґрунтувати за допомогою розуму [3, с. 11–12].

Національні особливості раціоналісти визнають в деякій мірі обмеженими і вважають цю обмеженість необхідним етапом людської історії [1, с. 99]. Романтичний (ірраціональний) погляд на націю ми бачимо в соціально-філософській доктрині Дмитра Донцова.

Серед чинників, що сформували український національний характер, перш за все, потрібно визначити психологічні. Мова іде про так званий інтровертизм українського народу. Поділ народів на інтровертних та екстравертних пов'язано з такими видатними іменами в філософії та психології, як Д. Юм та К. Ясперс.

Екстравертним суспільствам властива відкритість, тобто їх спроможність до діалогу, їх комунікабельність. До таких суспільств можна віднести такі держави, як Франція та США. Вони

легко вступають у контакти з іншими країнами, запозичують у них все нове, прогресивне. Економіка в цих суспільствах має переважно екстенсивний характер. Такі суспільства менш традиційні й асимілюють в собі багато провідних тенденцій світу.

Таким суспільствам притаманна шанобливість та прагнення до зовнішнього самовираження. Їм властива динамічність та здатність освоювати великі території. Такі суспільства краще орієнтовані в культурі інших народів, ніж у своїй власній. Їх характерною особливістю є інтерес до життєдіяльності інших держав.

Рівень екстравертності таких країн залежить від багатьох факторів, зокрема від того, який тип мислення у суспільстві є домінуючим: раціональний чи ірраціональний [1, с. 53].

Національний характер екстравертних народів менш підозрілий і хитрий, він більш прямолинійний. Що ж до духу таких суспільств, то він неспокійний, такий що не заглиблюється в рефлексію.

Характерною особливістю інтровертних суспільств є їхня закритість (Корея, Китай, В'єтнам, Індія, Японія, Україна). В інтровертних суспільствах Бог розуміється як сила, що живе в душі кожної людини, а в екстравертних – Бог вважається якоюсь зовнішньою силою, покликаною виправдати все суще. В українській психіці, на відміну від російської, Бог розчинений у природі, що сталою не головною частиною української духовності.

Джерела розвитку реформ у інтровертних суспільствах ініціюються внутрішніми психологічними колізіями і суперечностями. В своїх реформах вони орієнтуються на внутрішні інтереси, можливість, потреби, тенденції та традиції.

Інтровертні суспільства вирізняються більш високим та ефективним соціальним інтелектом, вони мають здатність навчатися на власному досвіді, і це є їх характерною особливістю.

В інтровертних суспільствах соціальні регулятори спрямовані на захист від зовнішньої інформації і зовнішніх подразників. Їм присутня ідеалізація та канонізація внутрішнього духовного життя. Така абсолютизація нерідко має негативні наслідки.

Сім'я, громада для українця означають значно більше ніж абстрактні групи однодумців. Українець – це людина малих груп, у які він безпосередньо входить і в яких він із знанням справи діє.

Народ в інтровертних суспільствах відносно миролюбивий, спокійний, терпеливий, неагресивний. Ще під час існування Київської Русі зазначали, що там народ стриманий, терпеливий, витривалий та упертий.

На думку П. І. Гнатенко, для інтровертних суспільств характерним є саморефлексія, заглиблення у свій внутрішній світ. Їх члени схильні скоріше переробити самих себе, ніж навколишню дійсність [1, с. 55].

Українець своє особисте «я» у реальній дійсності ставить вище від громадського, постійно докладаючи зусиль до самоствердження і постійно підкреслюючи активність особистого «я».

Г. С. Сковорода і Л. Толстой уособлюють український та російський тип мислителів. Г. С. Сковорода прагнув до усамітнення від навколишнього світу. «Світ ловив мене, але не піймав», – таким

було кредо, правило життя великого українського мислителя. Індуїдизм Г. Сковороди є суттєвою рисою українського національного характеру і національної психології.

Центральною ознакою української духовності вважав інтровертизм Ярема. На його думку, інтровертні народи є творці культури, тоді як екстравертні – творці цивілізації.

Інтровертні народи – творці релігійних світоглядів, їм відповідає спіритизм та містицизм, а також лірика та музика. З мистецьких стилів – романтизм, символізм та експресіоналізм. Все це дозволяє ще раз підкреслити тісний зв'язок української духовності із релігійним світоглядом.

К.-Г. Юнг зазначив, що взаємодія екстравертних та інтровертних культур є шлях до розвитку людських цивілізацій. «Чистих» інтровертів та екстравертів серед народів просто не існує. В будь-якому людському суспільстві відбувається взаємопроникнення інтровертних та екстравертних тенденцій однієї в другу [1, с. 56], і навпаки. Але кожний народ, кожна нація завжди стримує домінуючу константу або інтровертного, або екстравертного розвитку.

На думку П. І. Гнатенко, зображувати українське суспільство як приклад лише інтровертної культури не зовсім слушно [1, с. 57].

Україна протягом століть зазнавала різноманітних впливів росіян, поляків або якихось інших чужинців. Тому у цій складній історичній ситуації говорити про якусь чистоту інтровертного типу культури в Україні дуже важко. При класифікації держав по інтровертному чи екстравертному типу вибираються країни зі сталими державними інститутами, уже сталою, сформованою державністю. Як нам всім відомо, Україна майже ніколи не мала своєї державності, і саме це є тією причиною, за якою не можна робити однозначні категоричні висновки відносно України.

Всіма вищепереліченими проблемами в своїй соціально-філософській доктрині займався Дмитро Донцов, адже без відповіді на ці актуальні для української нації питання не можливий був би її розвиток і подальші перспективи її поступу. Тому спочатку розглянемо суто теоретичний аспект даних проблем, а в подальшому конкретизуємо їх діяльність самого Дмитра Донцова та положенням з його багато численних творів.

Особливу зацікавленість у Д. Донцова викликала проблема взаємодії націоналістичного та національного. У сфері духовної культури він розглядає діалектику національного і загальнолюдського. Дискусії, розпочаті ще Донцовим щодо їх взаємодії, продовжуються і в наш час. Послідовники мислителя вважають націоналістичне русійною силою розвитку суспільства і ототожнюють націоналістичне з національним. Причому націоналізм тлумачиться як феномен, якому притаманні лише позитивні риси. Послідовники Донцова, знаходячись на різних позиціях в Україні, роблять спроби перетворити український націоналізм в державну ідеологію. Але всім добре відомо із історії СРСР, що відбувається, коли та чи інша ідеологія стає панівною, державною.

На Заході і сьогодні феномен націоналізму розуміють в сенсі зростання національної свідомості і в такому сенсі націоналізм дійсно є явищем прогресивним. Однак чітко розуміти, що в поняття

націоналізм можна укладати різний зміст. Тому, на думку П. І. Гнатенко, неправомірною є абстрактна постановка питання про націоналізм: прогресивне це явище чи консервативне?

Націоналістичне дуже часто і швидко непомітно може перерости в шовіністичне, а шовінізм як суспільне явище засуджується у всьому світі. Шовінізм ігнорує розмаїття факторів, що визначають життєдіяльність етносу і в саме цьому проявляється його ущемленість і однобічність. Наприклад, німецький фашизм розпочинався з проголошення націоналістичних гасел. На рівні масової свідомості вони були підтримані населенням, тому що психологічно йому імпонували. Проте логіка історичного процесу є такою, що крайні форми націоналізму переростають у фашизм [1, с. 58].

На рівні буденної свідомості у свідомість мас впроваджуються думки про те, що винуватцями злигоднів, які переживає населення, є представники іншого етносу (євреї, французи, англійці, росіяни і т. д.).

На рівні теоретичної свідомості обґрунтовується ідея національної зверхності, необхідності виконання певним народом особливої історичної місії [1, с. 59].

При чому робляться спроби розв'язати економічні, територіальні та інші проблеми свого етносу за рахунок інших. Нерідко деформовані таким чином цінності свого народу протипоставляються іншим народам. Таким чином, подібний націоналізм проводить ідею зверхності «свого» народу на «чужим» [1, с. 58], і саме це і є шовінізмом.

Отже нація, українська національна ідея стали головним об'єктом філософії Д. Донцова. Самі по собі ці ідеї були і залишаються актуальними. Постановка цих проблем є позитивним елементом політичної філософії Донцова. Політична філософія Донцова ґрунтується на двох основоположних принципах: 1) принцип інтегрального націоналізму та 2) принципі національної еліти. Проте їх тлумачення нерідко викликає заперечення: з його тези про антагоністичну боротьбу між націями, в якій сильні здобувають перемогу і панують над слабкими, випливали далеко не прогресивні політичні висновки.

Бібліографічні посилання

1. Гнатенко П. І. Український національний характер / П. І. Гнатенко. – К. : Док-н, 1997. – 116 с.
2. Пахомов Ю. Н. Украина и Россия: сравнительный анализ соцекогенеза / Ю. Н. Пахомов // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 9. – С. 5.
3. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський. – Нью-Йорк, 1956. – С. 11–12.
4. Янів В. Донцов Дмитро / Енциклопедія українознавства : в 2 т. // В. Янів. – К., 1994. – Т. 2. – С. 575–576.

Надійшла до редколегії 19.01.11